

درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای

(مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها)

قدیر نصری

به کوشش گروه پژوهشی جامعه و امنیت

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۰

سرشناسه: نصری، قدیر، ۱۳۵۰ -

عنوان و نام پدیدآور: درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای (مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها) / قدیر نصری .

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۲۱۷ ص.

شابک: 978-964-426-533-4

پادداشت: کتابخانه.

موضوع: امنیت اجتماعی

سناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره: ۱۳۶۰۶۳۳ HV۶۴۱۷

رده بندی دیویی: ۳۲/۳۲

شماره ثبت‌شناسی ملی: ۲۲۲۵۲۶

درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای (مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها)

مؤلف: قدیر نصری

ویراستار: مهرنوش اکبر خانزاده

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانی

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع

نسخه‌پرداز: فرزانه صادقیان

آماده سازی: عرفان بهار دوست

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: فرزانه صادقیان

طرح و اجرای روی جلد: عطالله کاویانی

چاپ اول: ۱۳۹۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: فرشیده

ردیف انتشار: ۹۰-۵۵

بها: ۵۵۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-533-4

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۵۳۳-۴

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار (محمدعلی مینایی)
۲	شناخت و بیان مسئله و نیازسنجی در حوزه مطالعات امنیت اجتماعی
۴	تعریف امنیت اجتماعی (جامعه‌ای)
۴	طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی
۷	نکاتی دربارهٔ طرح تحقیقاتی «امنیت اجتماعی؛ مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها»
۸	اهداف تحقیق امنیت اجتماعی: مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها
۸	پرسش‌های اصلی تحقیق
۹	مجموعه آثار گروه
۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: چارچوب مفهومی و روشی
۱۷	چارچوب نظری
۱۹	۱. مرجع امنیت جامعه‌ای
۱۹	۲. منبع ناامنی جامعه‌ای
۲۰	۳. ابزارهای امنیت/ ناامنی جامعه‌ای
۲۰	۴. سطوح و مراتب امنیت جامعه‌ای
۲۲	ضرورت و انگیزه پژوهش
۲۳	پیشینه پژوهش
۲۸	روش پژوهش
۳۰	سازماندهی پژوهش
۳۳	فصل دوم: تاریخچه امنیت جامعه‌ای در غرب و جهان سوم
۳۵	مقدمه
۳۶	مشخصه‌های امنیت جامعه‌ای در اروپای غربی
۴۲	امنیت جامعه‌ای در کشورهای جهان سوم: مسائل و دشواری‌ها
۵۱	نتیجه‌گیری
۵۳	فصل سوم: مرزهای مفهومی امنیت جامعه‌ای
۵۵	مقدمه
۵۵	۱- امنیت جامعه‌ای- تأمین اجتماعی

و درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای

۶۰	۲- امنیت جامعه‌ای - امنیت انسانی
۶۴	۳- امنیت جامعه‌ای - امنیت ملی
۶۷	۴- امنیت جامعه‌ای - امنیت فردی
۷۲	۵- امنیت جامعه‌ای - جامعه امنیتی
۷۳	۶- امنیت جامعه‌ای - امنیت عمومی
۷۵	۷- جامعه‌شناسی امنیت
۷۶	نتیجه‌گیری
۷۹	فصل چهارم: طرح دولتی امنیت و طرد نوع جامعه‌ای آن
۸۱	مقدمه
۸۱	۱- امنیت جامعه‌ای: زیر سایه امنیت ملی سنتی
۸۵	الف) تأکید بر وجه ملی امنیت و امنیت ملی
۸۵	ب) اولویت بازیگران رسمی بر بازیگران غیررسمی
۸۶	ج) بی‌اعتمادی به همکاری‌های بین‌المللی و سازمان‌های فراملی
۸۶	د) امنیتی دیدن فعالیت‌های بازیگران داخلی و خارجی
۸۶	۲- روش‌شناسی رئالیستی (سنتی) و طرد امنیت جامعه‌ای
۸۷	۱) تقدم تبیین علی بر توصیف و تجویز
۸۷	۲) وجود امر واقع، فارغ از آگاهی و دانش محقق
۸۷	۳) ضرورت آزمون تجربی فرضیه‌های ذهنی
۸۸	۴) دانش اجتماعی، توسعه‌پذیر است
۸۸	۵) پدیده‌های اجتماعی، مفهوم محور می‌باشند
۸۹	۶) تولید هر نوع معرفت یک عمل اجتماعی است
۸۹	۷) حوادث، معلول تعامل بین کارگزار (Agent) و ساختار (Structure) می‌باشند
۹۰	نتیجه‌گیری
۹۱	فصل پنجم: نظریه‌های امنیت جامعه‌ای
۹۳	مقدمه
۹۵	۱- نظریه امنیت جامعه‌ای هویت محور (Identity based)
۱۰۴	۲- نظریه‌های امنیت جامعه‌ای قانون محور (Low-base)
۱۰۷	۳- نظریه‌های امنیت جامعه‌ای اعتماد محور (Trust-base)
۱۰۹	نقش اعتماد در امنیت جامعه‌ای
۱۲۲	۴- نظریه‌های امنیت جامعه‌ای علم محور (Sciencebase)
۱۲۶	نتیجه‌گیری

فهرست مطالب ز

فصل ششم: سهم مکتب کپنهاگ در ابداع مفهوم "امنیت جامعه‌ای"	۱۲۷
مقدمه	۱۲۹
ظهور مکتب کپنهاگ	۱۳۱
(۱) معنای امنیت	۱۳۲
(۲) مفهوم و محدوده امنیت ملی	۱۳۴
(۳) مرجع امنیت	۱۳۶
(۴) ساختار کپی امنیت یا تهدید	۱۴۰
(۵) نقش ساختار و کارگزار در ایجاد امنیت - ناامنی (ملی - اجتماعی)	۱۴۳
(۶) بافت منطقه‌ای امنیت	۱۴۴
موازین عینی مکتب کپنهاگ در بررسی امنیت جامعه‌ای	۱۴۷
۱ - دولت مقتدر	۱۴۷
۲ - امنیتی دیدن، کمتر؛ اجتماعی سیاسی دیدن، بیشتر	۱۴۹
۳ - پایان سیطره نظامیان	۱۵۲
نتیجه‌گیری	۱۵۳
فصل هفتم: امنیت جامعه‌ای و مدیریت امنیت ملی	۱۵۵
مقدمه	۱۵۷
مدیریت امنیت ملی	۱۵۸
در «مدیریت امنیت ملی»، «امنیت ملی» چه معنایی دارد؟	۱۶۰
مشخصه‌های مفهومی و شاخص‌های عینی امنیت ملی	۱۶۳
مؤلفه‌های امنیت ملی و مقام امنیت جامعه‌ای	۱۶۸
(۱) توانمندی نظامی	۱۶۸
(۲) مشروعیت سیاسی	۱۶۹
(۳) انسجام و امنیت جامعه‌ای	۱۷۱
(۴) توانمندی اقتصادی	۱۷۴
(۵) منابع طبیعی حیاتی	۱۷۵
نتیجه‌گیری	۱۷۶
مؤلفه‌های مدیریت امنیت ملی	۱۷۷
(۱) طراحی	۱۷۷
(۲) برنامه‌ریزی	۱۷۷
(۳) به‌کارگیری و تخصیص بهینه منابع	۱۷۸
(۴) هماهنگی	۱۸۰

ح درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای

۱۸۰	۵) تصمیم‌گیری.....
۱۸۰	۶) نظارت و ارزیابی.....
۱۸۳	فصل هشتم: مؤلفه‌های امنیت جامعه‌ای در جوامع غیرغربی؛ با نگاهی به ایران.....
۱۸۵	مقدمه.....
۱۸۸	دلایل تأمل در معنای غربی امنیت جامعه‌ای.....
۱۹۳	مؤلفه‌های کلیدی - حیاتی امنیت در ایران.....
۱۹۶	خلاصه.....
۱۹۷	نتیجه‌گیری.....
۲۰۳	کتابنامه.....

پیشگفتار

اثری که پیش رو دارید، یکی از دستاوردهای منظومه تحقیقاتی «طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی» است. این منظومه تحقیقاتی از چند حیطه در ادبیات تحقیق و پژوهش کشور، بدیع و متفاوت است.

موضوع؛ یکی از بنیادی‌ترین نیازهای بشر که از ابتدای حیات به آن می‌اندیشیده و بخش قابل توجهی از دغدغه وی را شامل بوده، بدون تردید امنیت است. لیکن اهمیت این نیاز بنیادین انسان موجب شده است تا در حد لزوم و کفایت به مباحث مفهومی و نظری آن پرداخته شود. از طرفی، دانش‌پژوهان امنیت با بیان تعبیری از قبیل: «امنیت واژه‌ای لغزنده، توسعه‌نیافته و معما است»، راه را برای شفافیت مفهومی آن دشوارتر نموده‌اند. این در حالی است که خداوند متعال در آیه شریفه ۴ سوره قریش فرموده: «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» و با این تعبیر، امنیت را جزء نیازهای اولیه انسان معرفی نموده است.

اکثر نظام‌ها و مکاتب سیاسی نیز مهم‌ترین مسئولیت حاکمیت در قبال مردم را امنیت می‌دانند. اما در سه موضوع اساسی آن یعنی: امنیت برای چه کسی؟ امنیت در مقابل چه کسی یا چه چیزی؟ و چگونگی تأمین امنیت اختلاف نظر زیادی وجود دارد.

همچنین عده‌ای تأکید ویژه خود را بر امنیت حکومت و نظام سیاسی قرار داده‌اند و عده‌ای دیگر امنیت فردی را اصل گرفته‌اند که همه این دیدگاه‌ها و تعبیرات متفاوت از مفهوم امنیت، نشانگر پیچیدگی، سختی و حساسیت موضوع است. طرح جامع با تأکید بر امنیت جامعه‌ای (اجتماعی) (Societal Security) که حلقه واسطه امنیت فردی و امنیت ملی است تلاش دارد با یک نگاه جامع‌نگر، یکپارچگی و انسجام لازم میان امنیت مردم و کشور را فراهم کند.

روش؛ بر این منظومه تحقیقاتی روش و مدل علمی پژوهش حاکم است؛ بنابراین تولیدی علمی از نوع بنیادین و کاربردی به حساب می‌آید (عمده آثار منتشر شده در زمینه امنیت در یک یا دو دهه اخیر ماهیت ترجمه‌ای داشته است). بر این اساس امنیت‌پژوهان و

کارشناسان حوزه امنیت در فعالیتهای علمی و پژوهشی آتی خود تا حدود زیادی می‌توانند به این مجموعه رجوع کرده و این اقدام آغازی برای تولید علم بومی در حوزه امنیت خواهد بود.

ساختار منظومه‌ای؛ اغلب فعالیتهای پژوهشی، تک موضوعی و فردی است. اما این طرح شامل چند موضوع تحقیقاتی است و به صورت منظومه و گروهی انجام می‌شود. از آثار این الگوی ساختاری برای فعالیتهای علمی و پژوهشی، ایجاد هم‌افزایی است. همچنین به دلیل پرداختن به وجوه و زوایای مختلف موضوع، شکل‌گیری یک مکتب فکری در حوزه امنیت زمینه‌سازی خواهد شد.

شناخت و بیان مسئله و نیازسنجی در حوزه مطالعات امنیت اجتماعی

اگر امنیت را از حیث کیفیت تأمین در سه سطح فرض کنیم؛ یک سطح از امنیت به صورت منفعل تأمین می‌شود؛ یعنی امنیت و ناامنی در جامعه ایجاد شده و نظام اجتماعی و سیاسی منفعلانه (passive) در جهت رفع و مقابله با آن اقدام می‌کند؛ مانند کشف جرائم و مجازات مجرمین که عمدتاً دستگاه‌های انتظامی، اطلاعاتی و قضایی مسئول کنترل این ناامنی‌ها و تأمین امنیت هستند. سطح دیگری از امنیت به صورت پیشگیری تأمین می‌شود؛ یعنی قبل از بروز ناامنی، نظام اجتماعی و سیاسی، به صورت فعال (active) وارد عمل شده و مانع از ایجاد مؤلفه‌های ناامنی می‌گردد. پیشگیری از وقوع جرم و اعمال مکانیزم‌های بازدارنده، نمونه‌هایی از این نوع تأمین امنیت است. سطحی دیگر از امنیت نیز وجود دارد که به صورت فراقعال (proactive) تأمین می‌شود، یعنی از رویکرد امنیت سلبی خارج و امنیت از نوع ایجابی آن تولید می‌شود. در واقع مؤلفه‌هایی که در ارتقاء کیفیت زندگی افراد مؤثر است و نیز وصول جامعه به اهداف و ارزش‌های تعیین‌شده، در این رویکرد مورد توجه قرار می‌گیرد. بنابراین برای تولید این نوع از امنیت نیاز بیشتری به تلاش فکری، علمی و پژوهشی است به‌طوری‌که می‌بایست شاخصه‌ها و مؤلفه‌هایی را شناسایی یا طراحی کنیم که نشان‌دهنده وضعیت جدید و مطلوب باشد و بر اساس آن قادر به ارزیابی و پایش وضع موجود امنیت جامعه باشیم.

در سطوح اول و دوم، مسئولیت و نقش اصلی بر عهده دستگاه‌های انتظامی و قضایی است. لیکن در سطح سوم نقش اصلی را دستگاه‌های سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در بخش‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ایفا می‌نمایند. در صورتی که رویکرد کلی، تولید امنیت نباشد، ممکن است سیاست‌ها، برنامه‌ها و تصمیم‌های کلان دستگاه‌های حاکمیت، خود مولد ناامنی باشد. بنابراین رویکرد تولید امنیت، نه تنها کیفیت زندگی اجتماعی را ارتقاء می‌دهد بلکه از تولید ناامنی هم جلوگیری می‌نماید. ضمن آنکه بسیار کم‌هزینه‌تر از رویکرد مقابله با تهدید و ناامنی است.

به‌طور سنتی، انگیزه اصلی نظام‌های سیاسی، پرداختن به حوزه‌های بین‌الملل و ملی امنیت بوده است و به همین نسبت، بیشترین حجم فعالیت پژوهشی خود را در حوزه‌های دفاع، روابط بین‌الملل، امنیت ملی و سیاست خارجی متمرکز کرده‌اند.

با ارزیابی و تحلیلی که از وضعیت مطالعات امنیتی در کشور به‌عمل آمد، گروه پژوهشی جامعه و امنیت به دو نتیجه اساسی دست یافت. اول آنکه ما اغلب در کشور، در پرداختن به مباحث امنیتی، به صورت انفعالی عمل می‌کنیم. دوم اینکه در نظام اداری و امنیتی کشور، فعالیت‌های علمی، عمدتاً متمرکز در حوزه امنیت ملی و آن هم بیشتر در زمینه ترجمه و استفاده از مکاتب و نظریه‌های خارجی بوده است. درحالی‌که با توجه به شرایط و ویژگی‌های خاص جامعه ایران، نیازمند تولید نظریه‌های بومی در سطوح مختلف امنیت و از جمله امنیت اجتماعی (جامعه‌ای) هستیم.

همچنین باید توجه داشت که در مطالعات امنیتی نیازمند هر دو رویکرد توصیفی و تجویزی هستیم. در رویکرد توصیفی، اغلب ماهیت پدیده‌ها و علت به‌وجودآمدن آن‌ها بحث می‌شود لیکن در رویکرد تجویزی، راهکارهایی برای آینده جهت تحقق اهداف و مدیریت امنیت در کشور ارائه می‌شود. مشکلی که تاکنون وجود داشته آن است که رویکردهای توصیفی در مراکز علمی و آکادمیک دنبال می‌شود و رویکردهای تجویزی منحصر به مراکز اجرایی است. بنابراین نوعی انفصال بین این دو حوزه ایجاد شده است. تحقیقات طرح جامع با توجه به جامعیت آن، درصدد برطرف نمودن این مشکل، حداقل در سطوح راهبردی، کلان و درازمدت است.

تعریف امنیت اجتماعی (جامعه‌ای)

باید اذعان داشت که امنیت جامعه‌ای در هر جامعه مسئله نیست. در بسیاری موارد، نیاز به بقاء و امنیت فیزیولوژیک، خواسته‌ها و دغدغه‌های جامعه‌ای را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. به نسبتی که افراد از دغدغه وجودی رها می‌شوند و به سیاست زندگی می‌اندیشند. جامعه‌ای زیبا و رهایی‌بخش می‌خواهند و می‌کوشند خود را با هزینه‌ای کمتر و به شیوه‌ای بهتر ابراز نمایند.

امنیت جامعه‌ای دلمشغولی مخاطراتی است که عمداً یا طبعاً، هستی و یا بالندگی یک گروه اجتماعی را هدف قرار می‌دهد.

بر اساس نتایج تحقیق «امنیت اجتماعی: مفاهیم، مولفه‌ها و نظریه‌ها» تعریفی بومی از امنیت اجتماعی (جامعه‌ای) که برخاسته از نقد و ارزیابی آخرین نظریه‌ها، مفاهیم، تعاریف موجود در جهان و تحلیل و توصیف وضعیت جامعه ایران بدست آمده است، مبنای مجموعه تحقیقات و پژوهش‌های طرح جامع قرار گرفته است:

«امنیت جامعه‌ای عبارت است از اطمینان خاطر گروه‌های مختلف اجتماعی نسبت به حفظ موجودیت و هویت خود در برابر تحولات عادی و تحرکات عمدی.»^۱

طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی

ضرورت تدوین و اجرای «طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی» مورد تأیید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری قرار گرفت و پس از اجرای فاز صفر، نتایج حاصله به سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی وقت کشور منعکس و سازمان مزبور ضمن تصویب، با درج آن در زمره طرح‌های پژوهشی ملی موافقت نمود. طرح جامع خود از چند طرح تحقیقاتی در ابعاد و وجوه مختلف امنیت جامعه‌ای (اجتماعی) (Societal Security) تشکیل شده است و هم‌اکنون مراحل پایانی خود را طی می‌کند.

طرح جامع دارای سه فاز می‌باشد و در هر یک از فازهای سه‌گانه تعدادی طرح تحقیقاتی تعریف گردیده است.

فاز اول: بررسی نظری و روش شناختی امنیت اجتماعی.

فاز دوم: بررسی وضعیت امنیت اجتماعی در ایران.

فاز سوم: طراحی مدل سیاست‌سازی و سیاست‌گذاری.

هدف اصلی طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی تولید و بسط دانش نظری و تجربی در حوزه امنیت جامعه به منظور ارتقاء سطح کیفی زندگی در جامعه ایرانی و همچنین کاهش برخی معضلات و مسائل ناشی از ضعف سیاست‌گذاری، مدیریت و اجرا در حوزه‌های مختلف اجتماعی است. از اهداف کاربردی این طرح نیز ایجاد دانش بومی با مختصات و قابلیت‌های جامعه ایران است. بنابراین توصیف وضعیت امنیت اجتماعی ایران و شناخت شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر امنیت و ارائه مدلی برای تدوین سیاست‌های مؤثر بر ارتقاء امنیت جامعه ایران، از اهداف تبعی و فرعی آن خواهد بود.

همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، مهم‌ترین ویژگی اصلی این طرح، جامعیت آن است به نحوی که کلیه طرح‌های پژوهشی در قالب یک کل به هم پیوسته و منظومه تحقیقاتی تعریف شده‌اند. به عبارت دیگر طرح‌های پژوهشی که اجرا شده یا در آینده اجرا خواهند شد، دارای ریشه‌ای هستند که در صورت اتصال به این ریشه می‌توانند به اهداف مقرر نائل شوند و آن ریشه، طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی است که بر اساس مدل پژوهشی و مدل نظری و با مراقبت علمی، طرح‌های پژوهشی را به سوی اهداف مورد نظر هدایت می‌نماید.

مدل پژوهشی طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی دارای سه وجه می‌باشد:

وجه اول: تولید مبانی و ادبیات نظری

در تولید مبانی نظری امنیت اجتماعی (جامعه‌ای) از سه منبع بهره‌برداری شده است: نظریه‌های علمی تولید شده در جهان، منابع اسلامی و تاریخ ملی ایران. در این بخش از تحقیقات به زیرساخت‌های علمی و فکری امنیت اجتماعی پرداخته شده است و آنچه که در جهان در این زمینه پدید آمده مورد شناسایی، نقد و ارزیابی قرار گرفته و سپس با تبیین و تفسیر امنیت اجتماعی از دیدگاه منابع اسلامی و نیز منابع تاریخ ملی، زمینه شکل‌گیری یک نظریه بومی فراهم شده است.

طرح‌های تحقیقاتی که در این وجه از مدل پژوهشی انجام گردیده است و یا در آینده اجرا خواهد شد، به شرح زیر تعیین شده‌اند:

- امنیت اجتماعی؛ نظریه‌ها، مفاهیم و مؤلفه‌ها.

- امنیت اجتماعی از دیدگاه اسلام.
- تحلیل جامعه‌شناختی امنیت اجتماعی در ایران.
- روش‌شناسی پژوهش در امنیت اجتماعی.
- مطالعه تطبیقی امنیت اجتماعی در جهان.
- جامعه‌شناسی تاریخی امنیت؛ اندیشه‌ورزی و مدرنیته.
- فرهنگ اصطلاحات امنیت اجتماعی.
- مسئله‌یابی و شناسایی مهم‌ترین موضوعات و مسائل پژوهشی در حوزه امنیت اجتماعی در ایران.

وجه دوم: شناخت شاخصه‌ها و مؤلفه‌های امنیت و جامعه در ایران

بر اساس مطالعات نظری تولید شده در وجه اول مدل پژوهشی، مسائل جامعه ایران در زمینه امنیت جامعه شناسایی می‌شود. سپس هر یک از مسائل شناسایی شده، موضوع یک طرح پژوهشی قرار می‌گیرد. بدین ترتیب تعداد قابل توجهی مسئله پژوهشی در بانک اطلاعاتی وجود خواهند داشت که می‌بایست مورد تحقیق علمی قرار گیرند و برای آن‌ها راه حل ارائه گردد. نتیجه این کنش‌های علمی و تحقیقاتی این است که شاخصه‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر امنیت اجتماعی شناسایی شده و با توجه به تغییراتی که در طول زمان در جامعه به وجود خواهد آمد، این مسئله‌ها تغییر کرده و به تبع آن شاخصه‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر امنیت جامعه نیز تغییر خواهد نمود. به عبارت دیگر، بانک اطلاعاتی پویایی به دست می‌آید که دائماً ریزش و رویش خواهد داشت.

- برخی از طرح‌های تحقیقاتی این وجه مدل پژوهشی عبارتند از:
- تحلیل ثانویه و فراتحلیل پژوهش‌های موجود.
 - شاخص‌سازی امنیت اجتماعی در ایران.
 - بررسی شناخت بحران‌های مؤثر بر امنیت اجتماعی در ایران در دوران معاصر.
 - طرح ملی پیمایش امنیت اجتماعی در ایران.
 - بررسی و شناخت پیامدهای فرهنگی اجتماعی کاربرد اینترنت بر امنیت اجتماعی در ایران و ارائه راهبرد مناسب.
 - بررسی و شناخت تعارض سنت و مدرنیسم و تأثیر آن بر امنیت اجتماعی.
 - بررسی و شناخت تأثیرات امنیتی قومیت‌ها و نیروهای گریز از مرکز.

- بررسی و شناخت میزان تأثیر فقدان «سیاست کنترل جرم» بر امنیت اجتماعی.
- بررسی و شناخت تأثیر برنامه ریزی‌های اقتصادی بر امنیت اجتماعی.
- بررسی و شناخت نقش نهادهای واسطه در امنیت اجتماعی.
- بررسی و شناخت تأثیر فساد و رانت جویی بر امنیت اجتماعی.
- بررسی و شناخت جایگاه و نقش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی بر امنیت اجتماعی.

وجه سوم: طراحی مدل سیاست‌سازی و سیاست‌گذاری امنیت جامعه

در حقیقت بسترسازی برای عملیاتی‌شدن نتایج تحقیقات در دو وجه دیگر، وجه طراحی مدل سیاست‌سازی و سیاست‌گذاری خواهد بود. یکی از آسیب‌های جدی تحقیقات در ایران فراهم نبودن شرایط بهره‌برداری و کاربست نتایج تحقیق - به دلیل متناسب نبودن سازمان و روش تحقیق، و نیز فراهم نبودن بسترهای بهره‌برداری در ارکان اجرایی - است.

مدل پژوهشی طراحی‌شده در طرح جامع، از همان مرحله تحقیقات نظری توجه و مراقبت لازم برای ایجاد قابلیت بهره‌برداری از نتایج تحقیق را داشته است.

طرح‌های این وجه مدل پژوهشی عبارت است از:

- طرح گسترش و ساماندهی نظام آموزشی و پژوهشی تخصصی درباره امنیت اجتماعی و تلاش برای نظریه‌پردازی در این زمینه.
- بررسی و شناخت نظام مدیریتی امنیت (سیاست‌سازی، سیاست‌گذاری و ...) در ارکان امنیتی کشور.
- طرح تشکیل دبیرخانه طرح ملی پیمایش به منظور رصد (Monitoring) دائمی امنیت اجتماعی در ایران.
- طرح تشکیل دبیرخانه دائمی همایش علمی امنیت اجتماعی.

نکاتی درباره طرح تحقیقاتی «امنیت اجتماعی؛ مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها»

در این منظومه تحقیقاتی، با اجرای طرح تحقیقاتی «امنیت اجتماعی؛ مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها» نظریه‌های علمی مهم و مطرح جهان در زمینه امنیت اجتماعی (جامعه‌ای) Societal Security مورد بررسی و شناخت قرار گرفته و متناسب با نیاز جامعه ایران نقد

و ارزیابی خواهد شد. تحقیق مذکور تبیین و تفسیری بر مبانی نظری امنیت جامعه‌ای تولید شده در مجامع آکادمیک جوامع غربی است. در حال حاضر کسانی که در ایران فعالیت‌های تحقیقاتی و کارشناسی در این حوزه انجام می‌دهند اغلب از منابع غربی به عنوان مرجع استفاده می‌کنند. در صورتی که تفاوت‌های زیادی بین مؤلفه‌ها و شاخصه‌های جوامع غربی و ایرانی وجود دارد که موجب کاهش درجه صحت و دقت فعالیت‌های علمی، تحقیقی و کارشناسی خواهد شد و بعضاً موجب انحراف و خطا در به‌کارگیری نتایج تحقیق - بدون رعایت ملاحظات - می‌شود.

البته ادبیات نظری غربی در مدل نظری و الگوی پرداخت علمی و برخی مؤلفه‌ها، شاخصه‌ها، نظریه‌ها و مفاهیم می‌تواند مورد بهره‌برداری قرار گیرد، لیکن متناسب با نیازهای جامعه ایرانی اسلامی باید مورد نقد و ارزیابی قرار گیرد.

اهداف تحقیق امنیت اجتماعی؛ مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها:

- ارائه و تشریح نظریات مطرح شده در باب امنیت اجتماعی.
- تمهید تئوریک برای سیاست‌گذاری در امنیت اجتماعی.
- استفاده از نظریه‌ها و مفاهیم به دست آمده جهت شناسایی مؤلفه‌ها و زمینه‌های مطالعات امنیت اجتماعی در ایران (بومی‌سازی).

پرسش‌های اصلی تحقیق:

مفهوم و معنای امنیت اجتماعی (جامعه‌ای) چیست و ارکان نظری آن کدامند؟
مهم‌ترین دیدگاه‌های موجود در این زمینه کدامند و وجوه قوت و ضعف آن نظریه‌ها چیست؟

کتاب حاضر که اولین اثر منتشر شده گروه می‌باشد حاصل اجرای اولین طرح تحقیقاتی با عنوان «امنیت اجتماعی؛ معنا، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها» است که توسط استاد و محقق گرامی آقای دکتر قدیر نصری به انجام رسیده است. آقای دکتر حسین پناهی نظارت بر این تحقیق را برعهده داشته و آقای دکتر اصغر افتخاری نیز تحقیق را داوری نموده‌اند که از این فرهیختگان محترم قدردانی می‌گردد.

مجموعه آثار گروه

گروه پژوهشی جامعه و امنیت در اجرای مرحله نخست طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی، مجموعه‌ای از طرح‌های تحقیقاتی و فعالیت‌های پژوهشی را به انجام رسانده و نتایج حاصل در قالب ده جلد کتاب آماده انتشار می‌باشد. عناوین کتاب‌هایی که برای انتشار آنها برنامه‌ریزی شده است به شرح زیر می‌باشد:

- ۱- درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای، محقق: قدیر نصری.
- ۲- مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی امنیت، تألیف: بیل مک سویینی، مترجمین: محمدعلی قاسمی و محمدرضا آهنی.
- ۳- ترجمان جامعه و امنیت (جلد اول)، مجموعه مقالات، مترجم: علیرضا طیب.
- ۴- ترجمان جامعه و امنیت (جلد دوم) خشونت قومی و محظور امنیتی، مترجم: عسگر قهرمانپور.
- ۵- پژوهش نامه امنیت اجتماعی - ویکتوری ایرانی، مجموعه مقالات تألیفی.
- ۶- جامعه‌شناسی تاریخی امنیت در ایران، محقق: سید محمد میرسندسی.
- ۷- امنیت اجتماعی از دیدگاه اسلام، محقق: اصغر افتخاری.
- ۸- پیامدهای فرهنگی اجتماعی کاربرد اینترنت بر امنیت اجتماعی در ایران، محقق: سعید مجردی.
- ۹- فرهنگ توصیفی اصطلاحات امنیت، محققین: فرزاد پورسعد و محمد جهانتاب.
- ۱۰- تحلیل بحران‌های مؤثر بر امنیت اجتماعی، محققین: محمود عسگری و عبدالرضا امیری.

پدیداری این مجموعه در مرحله تحقیق و انتشار حاصل تلاش جمعی و کار گروهی مستمر در مدتی بیش از پنج سال است. حمایت و تدبیر مسئولان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به ویژه آقای دکتر مهدی گلشنی رئیس سابق و آقای دکتر آیت‌اللهی ریاست پژوهشگاه، آقای دکتر محسن خلیجی معاون پژوهشی سابق و آقای دکتر شهرام یوسفی‌فر معاون پژوهشی پژوهشگاه، در مراحل مختلف اجرای طرح جامع، همراه و راهنمای گروه بوده است. سیاست‌گذاری و نظارت علمی بر فعالیت‌های پژوهشی طرح جامع توسط شورای علمی طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی متشکل از آقایان دکتر

محسن خلیجی، دکتر اصغر افتخاری، دکتر احمد کتابی، دکتر بیوک محمدی، دکتر سید محمد میرسندسی، سعید مجردی، دکتر حاکم قاسمی، دکتر خسرو قبادی، دکتر محمد رضا جوادی یگانه، حجت‌الاسلام رضا غلامی، دکتر نادر نوروزی، محمدعلی مینسای و نیز گروه ناظر طرح متشکل از آقایان دکتر محسن خلیجی، دکتر مظفر نامدار، دکتر محمدعلی فتح‌اللهی و دکتر حمید تنکابنی صورت گرفته است. برنامه‌ریزی، هدایت و کنترل فعالیت‌های پژوهشی در گروه پژوهشی جامعه و امنیت در طول اجرای طرح جامع توسط شورای علمی و راهبری گروه به عضویت آقایان محمدعلی مینایی، دکتر اصغر افتخاری، دکتر قدیر نصری، دکتر سید محمد میرسندسی، سعید مجردی و کارشناسان پژوهشی گروه، آقای یوسف قمری و خانم زهرا نوایی لواسانی به انجام رسیده است، ضمن اینکه شایسته است از نقش موثر آقای دکتر رضا سیف‌اللهی در شکل‌گیری طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی تقدیر نمود.

امید است کتاب حاضر و مجموعه آثار این گروه که حاصل اجرای طرح جامع مطالعات امنیت اجتماعی است مورد استفاده و بهره‌برداری علاقمندان به رشته نوپدید امنیت جامعه‌ای، سازمان‌ها و مسئولان دست‌اندرکار امنیت در کشور قرار گیرد. نقد و ارزیابی اساتید و صاحب‌نظران و اعلام نظرات به سایت گروه به نشانی www.csss.ir و ایمیل: c_sss88@yahoo.com به تقویت و تکمیل مطالعات حوزه جامعه و امنیت کمک کرده و موجب امتنان و مورد استقبال گروه و محققان قرار خواهد گرفت.

محمدعلی مینایی - مدیر گروه پژوهشی جامعه و امنیت

پاییز ۱۳۹۰

مقدمه

بین دو سطح فردی و ملی امنیت، فضای مؤثر و رو به رشدی وجود دارد که بخش مهمی از تحولات کشورها را شکل می‌دهد. به نظر می‌رسد پس از اینکه «امنیت فردی» (Individual Security) شناسایی (Recognition) شد، افراد برای تحقق امنیت و تحکیم جایگاه خود ناگزیر از عضویت در اجتماعات یا گروه‌های مختلف اجتماعی هستند. این سطح از امنیت به نام امنیت جامعه‌ای (Societal Security) توجه و بحث می‌شود. امنیت جامعه‌ای، نوعی سطحی از احساس اطمینان خاطر است که جامعه (Society) و گروه در آن مرجع اساسی هستند. بعضی محققان این نوع از امنیت را به امنیت «اجتماعی» شده یا به «امنیت ساخته و پرداخته جامعه» معنا کرده‌اند. (تاجیک و افتخاری، ۱۳۷۹)

از دید این محققان پس از تدارک سطح فردی امنیت و یا پس از پرداختن به وجه ملی امنیت، ضرورت دارد به امنیت و اطمینان خاطری بدل توجه شود که محصول جامعه است و در جامعه شکل می‌گیرد. این در حالی است که بعضی محققان دیگر از امنیت جامعه‌گی و هویت محور (بوزان، ۱۹۹۳) سخن گفته‌اند. نظر به ابهام معنایی و اغتشاش در تعیین مؤلفه‌های امنیت جامعه‌ای، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که *امنیت جامعه‌ای چه معنایی دارد، مرجع آن چیست، کارگزاران آن کدام‌اند و بالاخره اینکه منطق عمل و ساختار امنیت جامعه‌ای کدام است.*

نباید فراموش کرد که امنیت جامعه‌ای، در زمینه‌ها و محیط‌های مختلف، مصادیق و تفاسیر متفاوتی یافته است. عموماً این قسم از امنیت هنگامی طرح می‌شود که جامعه به طور معقولی معضل بقا (Survival) نداشته باشد و درصدد حفظ و ابراز قوی‌تر خود برآید. در جامعه‌ای که اعضای آن در پی شانس زنده ماندن هستند مجاللی برای ارتقای رضایت یا درک زیبایی و یا تعقیب رهایی باقی نمی‌ماند. افرادی که برای تأمین هستی خود همکاری یا رقابت می‌کنند، طبعاً گستره انتخاب آنها محدود و نوع نگاه آنها استراتژیک است تا اخلاقی و رهایی‌بخش. پس از اینکه دغدغه «بقای فردی» (Individual Survival) مرتفع شد امکان انتخاب «سبک زندگی» (Life Style) و بالاتر از آن تدارک «سیاست

زندگی» (politics of Life) رخ می‌نماید. اگر افراد جامعه بتوانند سبک زندگی خود را انتخاب نمایند، در واقع حرص تفوق یا ترس بقاء ندارند. مهم‌تر از آن هنگامی که افراد توان و اراده و مهارت سیاست زندگی را می‌یابند در پی تمديد بقای خود نیستند بلکه در صدد ابراز بهتر خود و زیستن توأم با زیبایی و رهایی هستند. فردی که گرسنه است به خواص ویتامینی یا اعتبار شرکت تولیدکننده غذا واقعی نمی‌نهد و فقط می‌خواهد زنده بماند. اما کسی که دغدغه گرسنگی ندارد در صدد تغذیه با غذاهای رضایت‌بخش و اطمینان‌آور است. بر این اساس، امنیت جامعه‌ای ابتدا در جوامعی طرح شد که به سطح قابل قبولی از ثناء و حیات رسیده بودند. اما معنایی که برای امنیت جامعه‌ای در جوامع غربی مراد شده، به معنای آن در جوامع دیگر - که سطح رفاه و دغدغه‌های اجتماعی متفاوتی دارند - تطابق کامل ندارد. برای نمونه، اگر اقلیت‌ها در جوامع پیشرفته در پی عدالت هستند، ممکن است یک اقلیت در کشور ناامنی چون سودان بیشتر دغدغه امنیت داشته باشد تا عدالت.

در کشورهایی مانند ایران که حادی از رفاه و آرامش تأمین شده است موجی از دغدغه‌های گوناگون جامعه را درنوردیده است. دسترسی آسان و سریع به رسانه‌های خبری، محوریت رقابت در همکاری‌ها، بافت متنوع جمعیتی، نابرابری در فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی و قالب‌بندی رفتارها و تلقی‌ها به تبع شده‌اند جامعه ایرانی علاوه بر دغدغه‌های پیشین، نگرانی‌های نوپیدی هم داشته باشد. بنابراین محیط‌های مخاطره‌آمیز جمعیت ایرانی به مراتب متنوع‌تر و عمیق‌تر است. در چنین شرایطی که سکوت (Silence)، مخفی‌کاری (Secrecy) و سرکوب (Suppression) پرهزینه و ناممکن می‌شود و هزینه‌های رشد فردی و تکامل جمعی افزایش چشمگیری می‌یابد، طرح مسئله امنیت جامعه‌ای و یافتن فرمول شناخت، تحلیل و ارتقای آن به امری اجتناب‌ناپذیر تبدیل می‌گردد. محیط پدیداری امنیت جامعه‌ای را می‌توان در جدول شماره یک مشاهده کرد:

جدول شماره یک: امنیت جامعه‌ای و مراتب نیازها در جامعه

مراتب نیازها	قاعده اقدام	هدف	جایگاه امنیت جامعه‌ای
نیاز به بقا	رقابت و همکاری	بقا	صفر
نیاز به پیشرفت و زندگی	انتخاب	رضایت	متوسط و محدود
نیاز به سیاست زندگی	وحدت در عین کثرت	رهایی بخشی و درک زیبایی	والا

همان گونه که دیده می‌شود امنیت جامعه‌ای در هر جامعه‌ای مسئله نیست، در بسیاری موارد، نیاز به بقا و امنیت فیزیولوژیک، خواسته‌ها و دغدغه‌های جامعه‌ای را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. به نسبتی که افراد در دغدغه وجودی رها می‌شوند و به سیاست زندگی می‌اندیشند، جامعه‌ای زیبا و رهایی بخش می‌خواهند و می‌کوشند خود (self) را با هزینه‌ای کمتر و به شیوه‌ای بهتر ابراز نمایند.

براین اساس، کشمکش‌های برخاسته از تعصب‌های قبیله‌ای و عشیره‌ای، موضوع امنیت جامعه‌ای نیست. امنیت جامعه‌ای، دل‌مشغولی مخاطراتی است که عمداً یا طبعاً، هستی و یا بالندگی یک گروه اجتماعی را هدف قرار می‌دهد.

مفاهیم عمده‌ای که در مقدمه ذکر شد و در ادامه این پژوهش به تفسیر و تحلیل آنها می‌پردازیم عبارت‌اند از:

- امنیت جامعه‌ای: عبارت است از اطمینان خاطر گروه‌های مختلف اجتماعی نسبت به حفظ موجودیت و هویت خود در برابر تحولات عادی و تحولات عمدی.
- سبک و سیاست زندگی: به معنای توانایی ساکنان جامعه نسبت به عملی ساختن ترجیحات خود و توانمندی آنها تا حدی که بتوانند به عنوان بخشی از جامعه به ابراز کم‌هزینه و کامل خود توفیق یابند.
- امنیت ملی: به معنای مصون بودن ارزش‌های اساسی (مانند سرزمین، رژیم سیاسی و انسجام اجتماعی) در قبال روندهای عادی و گزندهای عمدی برخاسته از داخل (آسیب‌پذیری‌ها) و خارج (تهدیدات).
- امنیتی دیدن: به معنای تلقی حرکت‌های ذاتاً اجتماعی و سیاسی به عنوان خطری اختلال‌آفرین در ارزش‌های حیاتی کشور - ملت.

- خطره: عبارت است از ترکیب تدریجی یا ناگهانی آسیب‌پذیری‌های داخلی (مانند شکاف میان نخبگان سیاسی) با تهدیدات خارجی (مانند حمله یک کشور دیگر) در یک زمان محدود و پیش‌بینی نشده.

با این وصف، مسئله پژوهش حاضر این است که: امنیت جامعه چه معنایی دارد، اجزا یا مؤلفه‌های آن کدام‌اند و چه نظریه‌هایی در این خصوص مطرح شده است.